

УДК 330.101.5:504

Ю.Ю.Туниця, д-р екон. наук, акад. НАН України,

Е.П.Семенюк, д-р філос. наук,

Т.Ю.Туниця, д-р екон. наук

Національний лісотехнічний університет України (м. Львів)

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто теоретико-методологічний аспект екологізації економіки як ключового фактора стратегії сталого розвитку. Вихідним постулатом необхідності екологізації економіки, тобто інтродукції екологічного імперативу у всі ланки господарського механізму, є те, що економічна та екологічна системи органічно взаємопов'язані та взаємозалежні, і їх необхідно розглядати як єдину еколого-економічну систему. Доведено, що для здійснення процесу екологізації економіки треба змінювати спосіб економічного мислення і спосіб господарювання, удосконалювати предмет і метод економічної теорії.

Упродовж усієї історії економічної думки і практики господарювання виробнича діяльність людини суттєво відхилялася і досі відхиляється від законів природи. Прагнучи задовольняти свої необмежені потреби в умовах обмеженості природних ресурсів і природного життєвого довкілля, людина, створивши собі внаслідок технічного прогресу ілюзію незалежності від природи і водночас залишаючись частиною природи, забула, що першоосновою і першоджерелом існування життя та виробничої діяльності є саме природа. Ігнорування цього незаперечного постулату є, на нашу думку, одним із істотних недоліків економічної теорії та господарської практики. Адже не слід забувати, що серед найважливіших аспектів стратегії сталого розвитку є наповнення світової (в т.ч. національної) економіки новим – екологічним – змістом. Саме тому екологізація економіки, тобто узгодження способу господарювання (виробництва і споживання матеріальних благ та послуг) із законами природи, є необхідним, хоча і вкрай складним та суперечливим процесом, кінцевою метою якого повинно стати реформування економічної системи у відповідності з екологічним імперативом.

Якщо ми дійсно хочемо досягти сталого розвитку, як це передбачено "Порядком денним на XXI століття"¹, то мусимо відмовитися від тих постулатів економічної теорії, згідно з якими екологічні наслідки виробничої діяльності вважаються екстернальними, а також від способу господарювання, який панував у XX столітті та у попередні епохи розвитку цивілізації. Екологічний імператив повинен стати одним із найважливіших об'єктів дослідження в економічній теорії, внутрішньою складовою пред-

¹ Програма дій "Порядок денний на XXI століття" ; пер. з англ. : ВГО "Україна. Порядок денний на XXI століття". — К., 2000.

мета і методу цієї галузі науки. Отже, екологічний імператив необхідно включати в усі ланки господарського механізму.

Завдання екологізації економіки висунуто не сьогодні, про це сказано і написано вже чимало. Проте властивості цього феномена і досі не можна вважати остаточно з'ясованими. Як державне регулювання ринку сполучається з його екологізацією? Якою є методологічна специфіка екологічної економіки, відносно нової наукової дисципліни, що перебуває на стадії формування, в чому полягають її суперечності? Відповіді на ці та інші, пов'язані з ними, питання мають допомогти дослідникам розібратися у суті важливої для суспільства проблеми.

Ортодоксальні економісти-теоретики стверджують, що ринкова економіка забезпечує свободу підприємництва та ефективне господарювання у суспільному масштабі. Екологізація ж економіки в той чи інший спосіб "зв'язує руки" підприємцеві, суперечить самим вихідним принципам ринкової економіки. У цьому контексті вживаним є поняття "вільний ринок". Але в якому розумінні він є вільним? Чи сучасний ринок є таким? І наскільки сама ідея вільного ринку (знов-таки, в якому саме розумінні "вільного") суперечить будь-якому його державному регулюванню?

Історія економічних вчень і сучасні теоретичні парадигми переконують у тому, наскільки неоднозначним є поняття "вільний ринок", той зміст, який у нього може укладатися. Спробуємо розібратися у цьому для того, щоб далі обґрунтувати необхідність екологізації економіки як засобу переходу національної економіки і світового господарства на шлях сталого розвитку.

1. Вільний ринок та проблема його регулювання: ретроспектива і сучасність

Почнемо з базового, родового поняття: ринок – це "сукупність економічних відносин між фізичними і юридичними особами (промисловими, торговельними компаніями, корпораціями, банками, у т.ч. транснаціональними корпораціями і транснаціональними банками), а також між державами і наднаціональними органами, міжнародними фінансово-кредитними інститутами з організації та купівлі-продажу різноманітних товарів і послуг відповідно до законів товарного виробництва"². Як бачимо, ринок – це досить складне соціально-економічне утворення, в якому взаємодіють багато різноманітних суб'єктів різних рівнів. Це визначення є цілком сучасним: не підлягає сумніву, що воно включає в себе чимало специфічних реалій сьогодення. Нарешті, останнє його положення (семантичний ключ до всієї дефініції) розкриває функціональне ядро змісту терміна, а саме: основним призначенням ринку є логічне завершення (саме за законами товарного виробництва) циклу виготовлення та реалізації товарів і послуг.

У цілому в економічній теорії вільним називається ринок, на якому відбувається торгівля товарами і послугами багатьох незалежних товаровиробників, жоден з яких не виробляє більшу частину продукції й неспроможний внаслідок цього впливати на рівень цін, а процес ціноутворення

² Мочерний С.В. Ринок // Економічна енциклопедія : у 3-х т. – К., 2002. – Т. 3. – С. 235.

здійснюється через механізм вільної конкуренції, взаємодію нерегульованого попиту і пропозиції. Феномен вільного ринку спостерігався на нижчій стадії розвитку капіталізму (початок XVI – кінець XIX століття), а також за простого товарного виробництва. Певною мірою він існує нині у немонополізованому секторі економіки, зокрема у сфері сільського господарства, роздрібної торгівлі, сфері послуг³; такий ринок є вільним від монополізації (а отже, від утворення монопольної ціни на товари і послуги), він дозволяє всім своїм суб'єктам діяти незалежно від інших. На монополізованому ж ринку діє механізм недосконалої (монополістичної) конкуренції, і тут говорити про свободу від монополізації, а тим більше – від екологічного імперативу, звичайно, аж ніяк не доводиться. Що ж до регульованого ринку, то він контролюється передусім державою та наднаціональними органами за допомогою адміністративних, правових та економічних заходів. Таким чином, сучасний ринок (про який ми говоримо у контексті екологізації економіки) насправді є регульованим і контрольованим у багатьох аспектах. І з цього боку він не є вільним абсолютно. В цьому контексті варто подумати над "новим прочитанням" Дж.Кейнса; кейнсіанська доктрина державно-монополістичного регулювання економіки шляхом стимулювання її розвитку за допомогою державних дефіцитів⁴ може, на нашу думку, виявитися корисною для регулювання процесів екологізації економіки, в т.ч. й управління попитом на екологічні послуги (загальносуспільні блага, до яких відносять чисте повітря, якісну воду, продукти харчування тощо). Порівняно недавно цю доктрину кваліфіковано використав у контексті екологізації податкової системи російський вчений К.Гофман⁵.

Таким чином, починаючи з часів А.Сміта і Д.Рікардо до першого десятиріччя XX століття термін "вільний ринок" мав одне семантичне наповнення, сьогодні ж – суттєво інше. Зокрема, сучасний зміст поняття внутрішньо сполучається з ідеєю регулювання (керованості), хоч, на перший погляд, вільний ринок не мав би бути таким.

А тепер кілька слів про економічну теорію, на якій базується ринок. Як відомо, головними складовими методу економічної теорії є: по-перше, філософські та загальнонаукові принципи; по-друге, закони діалектики; по-третє, категорії діалектики; по-четверте, закони й категорії економічної теорії. Найпростішим елементом діалектичного методу пізнання економічних явищ і процесів є метод абстрагування. Він означає відмову від поверхових, несуттєвих сторін явища з метою розкриття його внутрішніх, визначальних, сталих і загальних зв'язків⁶. Так, товар, за загальноприйнятим визначенням, є єдністю двох протилежних сторін – суспільної вартості і вартості; суспільний спосіб виробництва – єдністю продуктивних сил і відносин власності, або виробничих відносин. У процесі взаємодії таких

³ Мостевенко С. Ринок вільний // Там само. – С. 236.

⁴ Див.: Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе : пер. с англ., 4-е изд. – М., 1994. – С. 648–656.

⁵ Див.: Гофман К.Г. Переход к рынку и экологизация налоговой системы России. – Экономика и математические методы. – М., 1994. – Т. 30. Вып. 4; Гофман К.Г. О программе экологизации налоговой системы РФ. В сб.: "Нормативно-методические и аналитические материалы по разработке и реализации экологических программ всех уровней". – М., 1994.

⁶ Економічний словник-довідник. – К., 1995. – С. 195–196.

суперечностей (взаємовпливу, взаємозв'язку і взаємної боротьби) відбувається еволюція економічних явищ і процесів, а єдність і боротьба протилежностей є джерелом розвитку.

Як бачимо, метод і предмет економічної теорії не включають суперечностей між природною (екологічною) та економічною (господарською) системами, суперечностей між прибутком та екологічними збитками, між втратою природного капіталу і нарощуванням рукотворного, між економічними та екологічними вимогами тощо. Тобто головні економічні категорії не відбивають органічної єдності економічної та екологічної систем і їх суперечностей та взаємозалежностей (зокрема, суперечностей між обмеженими потребами людини і обмеженими природними ресурсами та обмеженою місткістю природного середовища), не співвідносяться з ноосферною теорією та фізичною економією, а отже, не реагують на нові екологічні виклики, які постали перед людством.

У результаті недостатньо повного врахування, а точніше – ігнорування в економічній теорії екологічного фактора, величезні екологічні збитки внаслідок господарської діяльності відносяться до екстерналій, тобто зовнішніх чинників; насправді ж причиною екологічних збитків у переважній більшості є саме наслідки виробничо-господарської діяльності.

Досить нагадати в цьому контексті про дві грандіозні за масштабами екологічні катастрофи – Чорнобильську (орієнтовна оцінка втрат – 18 млрд дол. США), а також про нещодавню катастрофу на атомній електростанції "Фукусіма-1" у Японії (втрати становлять близько 130 млрд дол. США). У 2010 році у Мексиканській затоці внаслідок розлиття нафти після аварії на нафтовій платформі "Deepwater Horizon" сталася ще одна масштабна катастрофа. За попередніми оцінками фахівців, ліквідація забруднення природного довкілля та компенсація збитків від розливу нафти обійдуться не менше ніж у 12 млрд дол. США.

Немає сенсу наводити якісь додаткові аргументи на користь того, що причиною вищезгаданих, а також інших подібних екологічних катастроф є виробнича діяльність і завдані нею збитки повинні відноситися до внутрішніх (а не зовнішніх) виробничих витрат. Ігнорування причинно-наслідкових взаємозв'язків між економічною та екологічною системами створює парадоксальну ситуацію, коли екологічні збитки в національних рахунках відносять до збитків, викликаних стихійним лихом, нібито не пов'язаним з економікою. Натомість з методологічної точки зору екологічні ефекти (збитки), які є результатом виробничої діяльності, повинні бути невід'ємною складовою внутрішніх виробничих витрат і втрат, тобто їх слід відносити до інтернальних, а не екстернальних факторів виробничої діяльності. Тобто інтерпретація органічної єдності природної та господарської систем в економічній теорії і суспільній практиці відповідає дійсності, а екологізація економіки є велінням часу та об'єктивною необхідністю.

2. Екологічний імператив – об'єктивна вимога часу

Істотною особливістю нашої епохи стало поступове поглиблення екологічної кризи. Спочатку це ніби не торкалося економічної площини життя соціуму: погіршення природних умов у певних регіонах планети

сприймалося як еволюція самої стихії. Дуже довго природа здавалася невичерпною, безконечно могутньою. Лише ретроспективно суспільство починало розуміти, що негативні екологічні наслідки здавна супроводжують надто інтенсивну господарську діяльність людей. Пройде чимало часу, перш ніж соціально-екологічні мотиви цілком виразно з'являться у наукових дослідженнях. Момент усвідомлення глобальної радіоактивної небезпеки, який збігся у часі з початком розуміння загальної пагубності масового застосування отрутохімікатів (кінець 50-х – початок 60-х років ХХ ст.), можна вважати формальним початком сучасної екологічної кризи і поряд з цим екологічної революції — швидкого наростання природоохоронних заходів⁷. Нині можна стверджувати, що саме цим і зумовлена необхідність екологізації сучасної економіки.

У ХХ столітті роль потужного каталізатора шкідливих наслідків у природі відіграла науково-технічна революція; саме НТР дала в руки людині найрізноманітніші та найпотужніші засоби науки і техніки, протистояти яким природа вже була не в силі⁸. Науково-технічна революція триває й досі; новітній її етап отримав назву технологічного: він найбільше проявляється у створенні та практичному впровадженні класу "високих" (наукомістких) технологій – мікропроцесорних, комп'ютерно-інформаційних, лазерних, плазмових, променевих, біотехнологій, нанотехнологій тощо. Наслідком поглиблення НТР (а також цілого комплексу інших причин – економічних, політичних, демографічних, соціокультурних) стало виникнення низки проблем якісно нового масштабу, якого людство раніше не знало, – глобальних проблем сучасності⁹. Далеко не всі вони мають ресурсно-екологічний характер, проте саме вузол зазначених проблем без перебільшення можна вважати одним із провідних, найхарактерніших серед усіх глобальних проблем. До того ж однією з істотних ознак усієї сукупності цих проблем є їхня системна взаємозалежність – кожна з них тісно пов'язана з усіма іншими і усвідомлюватися досить повно може лише у взаємодії з ними. Скажімо, проблема збереження тропічних лісів Африки не може бути відірваною від проблем хронічного відставання розвитку слаборозвинених країн, інтенсифікації збройних конфліктів або нестачі продовольчих ресурсів.

Істотно, що всі глобальні проблеми перетинаються в одній точці, і цим фокусом ~~як~~ є *людина*. В епоху ж НТР проблема людини стала не лише глобальною (і більше того – фокусом усіх глобальних проблем), але й *загальнонауковою*¹⁰, і це зобов'язує науку постійно приділяти цій проблемі належну увагу. Одне з важливих питань комплексу глобальних проблем – роль потреб у соціальному механізмі. Адже до загострення проблем екологічного характеру найчастіше призводить надмірне виробництво, метою розширення якого є саме задоволення невиправдано великих потреб.

⁷ Див.: Реймерс М.Ф. Предисловие к книге "Туница Ю.Ю. Эколого-экономическая эффективность природопользования". – М., 1980. – С. 6–7.

⁸ Комаров В.Д. Научно-техническая революция и социальная экология. – Л., 1977.

⁹ Глобальные проблемы современности. – М., 1981.

¹⁰ Готт В. С., Семенюк Э. П., Урсул А. Д. Категории современной науки (становление и развитие). – М., 1984. – С. 162.

Вся історія людства була пов'язана із зростанням та урізноманітненням потреб¹¹; для задоволення ж їх суспільство було змушене постійно нарощувати обсяги виробництва. Неперервне розширення людських потреб без урахування життєво важливих екологічних потреб у здоровому довікллі було детерміноване швидким зростанням народонаселення планети з другої половини ХХ століття. Але справа не лише в цьому. Зростання потреб суспільства безперервно підштовхує до всебічної інтенсифікації виробництва, вона неминуче породжує додаткові потреби самого виробництва, це знов-таки примушує розширювати виробництво... – і цьому немає краю. Особливий бік проблеми потреб сучасного глобалізованого світу становить існування на планеті своєрідного привілейованого шару, так званого "золотого мільярда"; у розвинених країнах живе всього 13% населення земної кулі, а їхня частка у забрудненні і руйнуванні природи становить 70%; такою є ціна високого рівня життя¹². За словами бельгійського екофілософа Е.Фермеерса, сьогодні у світі "життєвий рівень меншості у 25 разів перевищує життєвий рівень бідної більшості..."¹³. Для позначення коефіцієнта відносного антропогенного тиску на природне довіклля у різних секторах світової економіки Е.Фермеерс застосовує поняття "фактор 20" (немовля, народжене в розвинутій країні, протягом усього життя "коштує" природі у 20 разів дорожче, ніж дитина з країни "третього світу"). Це досить точно корелюється зі статистичними даними: пересічний житель США постійно споживає у 20–30 разів більше природних ресурсів, ніж людина, скажімо, в Індії. Маючи 5% населення світу, США споживають близько 50% світових ресурсів. За прогнозом на 2030 рік, США нараховуватимуть 350 млн людей, на 2050 рік – близько 400 млн, і в середині ХХІ століття вони здійснюватимуть на природне довіклля такий же антропогенний тиск, як 8 млрд людей у бідних країнах¹⁴. А в основі всієї цієї статистики лежить проблема задоволення потреб; іншого ж, ніж природа, універсального засобу задоволення людських потреб просто немає і бути не може.

Пошуки виходу з кризової ситуації, яка склалася в результаті загострення глобальних проблем, призвели до об'єктивного формування *екологічного імперативу сучасності*; в науці нашої доби він став аналогом історично відомого категоричного імперативу І.Канта. Зміст екологічного імперативу можна передати приблизно так: якщо людство хоче вижити, йому необхідно докорінно та негайно змінити свій спосіб життя, характер взаємодії з природним довікллям, кардинально обмеживши свої потреби та оптимізувавши кількість народонаселення. Що ж до потреб людства, їх обсяг необхідно обмежити рівнем *розумних* потреб, і ця вимога відразу ж логічно перекидає місток до вчення В.Вернадського про *ноосферу* – сфе-

¹¹ Семенюк Е.П. Філософські засади сталого розвитку. – Львів, 2002. – С. 51–60.

¹² Булатов М.О., Малєєв К.С., Загороднюк В.П., Солонько Л.А. Філософія ноосфери. Філософський зміст і сучасний смисл феномена ноосфери. – К., 1995. – С. 26.

¹³ Фермеерс Е. Очі панди. Філософське есе про довіклля : пер. з нідерл. – Львів, 2000. – С. 41.

¹⁴ Урсул А.Д. Переход России к устойчивому развитию. Ноосферная стратегия. – М., 1998. – С. 178.

ру розуму¹⁵. З іншого ж боку, екологічний імператив сучасності цілком природно став важливою складовою стратегії сталого розвитку. Ці феномени суспільної думки єднає вже об'єктивний характер передбачуваних ними вимог.

Для того щоб екологічний імператив став справжнім надбанням найширших верств населення Землі, об'єктивно необхідно є *екологізація світогляду* членів суспільства, тобто наповнення його сучасним соціально-екологічним змістом та відповідною спрямованістю думок і помислів. З цим органічно пов'язані *екологічне виховання* сучасної людини (*homo oeconomicus*) з її меркантильною ментальністю та цілеспрямоване формування *екологічної свідомості* як надзвичайно важливого аспекту та форми індивідуальної і суспільної свідомості. Проте сферою свідомості, духовним світом людей суть проблеми, безперечно, не вичерпується: необхідна не лише певна спрямованість думок і прагнень, а й обов'язково ще й практична діяльність із втілення цих думок і планів у життя. Отже, на порядку денному сучасного етапу розвитку людства стоїть також *екологізація соціальної практики* в усіх її можливих проявах.

Усі ці масштабні процеси неможливі без всебічної та вірогідної, надійної *екологічної інформації*, яку суспільству може надати лише наука. Тому цілком закономірно доба НТР та усвідомлення глобальних проблем людства детермінували формування нової галузі наукового знання – *соціальної екології*¹⁶. Вона істотно відрізняється від традиційної екології як суто біологічної, природничо-наукової дисципліни. Об'єктом вивчення традиційної екології є екосистема, яка поєднує живі організми (біологічні види) з природним довкіллям їхнього існування та життєдіяльності. Соціальна ж екологія повною мірою враховує суспільний спосіб життя людини і вже тому принципово не може бути біологічною дисципліною. Об'єктом вивчення у ній стають *соціоекосистеми*, але важливе методологічне значення має й те, що вперше в історії екологічної думки тут з'являється суб'єкт – суспільство, інтегрована система інститутів та зв'язків людей як соціальних істот¹⁷.

Саме в цьому науковому та загальносоціальному контексті почалося формування екологічної економіки – якісно нової галузі економічного знання, в якій збереження та відновлення природного довкілля ставиться вище будь-якого суто економічного ефекту, тобто прибутку.

3. Методологічна специфіка екологічної економіки

Одна з основних методологічних рис цієї нової дисципліни – її синтетичний характер: цілком наочно вона поєднує два великих розділи наукового знання, які традиційно були далекими один від одного, – економіку та екологію (як частину біології зі властивим їй природничо-науковим характером теоретичних побудов).

У цьому контексті варто привернути увагу до іманентної спорідненості екологічної економіки та соціальної екології. Вони зародилися в один

¹⁵ Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. – М., 1989.

¹⁶ Бачинский Г.А. Социоекология: теоретические и прикладные аспекты. – К., 1991.

¹⁷ Назарук М.М. Основи екології та соціоекології. – Львів, 1999. – С. 37–40.

історичний період і мають чимало спільного; звичайно, при цьому між ними є й серйозна відмінність: соціальна екологія є значно ширшою за сферою досліджуваних явищ та своєю проблематикою. Соціогуманітарний аспект розгляду будь-яких феноменів, безперечно, завжди є ширшим, ніж суто економічний. Не можна обминути ще один бік зв'язку екологічної економіки та соціальної екології – обидві вони наочно мають інтегративну природу. В добу науково-технічної революції, коли кількість подібних галузей знання помітно зросла, їх почали образно називати гібридними дисциплінами: аналогічно до гібридних рослин чи тварин вони є результатом сполучення властивостей обох поєднаних розділів науки. Для кращого розуміння методологічної специфіки цього типу наукових дисциплін досить пригадати математичну лінгвістику, економічну кібернетику, технічну естетику, інженерну психологію або космічну медицину. Соціальна екологія та екологічна економіка (а також екологічна філософія, екологічна етика) ефективно продовжують цю низку синтетично-інтегративних дисциплін в умовах поглиблення та загострення глобальної екологічної кризи.

Діалектична єдність диференціації та інтеграції в усі часи характеризує пізнання світу (так само, як і будь-які інші сторони життя і діяльності суспільства); обидва ці процеси завжди притаманні об'єктивній дійсності та її відображенню у свідомості людини. Проте істотним моментом розвитку науки в добу НТР є те, що тепер навіть сама диференціація нерідко виступає своєрідною формою прояву своєї діалектичної протилежності – інтеграції. Виникла нова, цілком несподівана, на перший погляд, функція диференціації науки – сприяти посиленню інтегративних процесів і навіть служити їх виявом¹⁸. Саме це і спостерігається, зокрема, на прикладі екологічної економіки: виділення ще однієї, нової галузі науки, очевидно, є актом її диференціації, але сама природа цієї дисципліни поза всяким сумнівом є синтетично-інтегративною.

Суть справи полягає в тому, що екологічна економіка об'єктивно включена водночас до двох традиційних великих розділів наукового знання – економіки та екології. Адже предметом екологічної економіки є вивчення шляхів вибору раціональних способів виробництва матеріальних благ в умовах обмежених природних ресурсів, необмежених потреб та нестабільних (динамічних) умов природного життєвого доквілля. Виходячи з цього, екологічна економіка як міждисциплінарна (інтегративна, гібридна) наука базується на принципах і методах економічної теорії, прикладної економіки, екології та інших природничих наук. Через соціальну ж екологію вона безпосередньо пов'язана з усім комплексом соціальних дисциплін. З одного боку, екологічна економіка є складовою частиною економічної теорії, з іншого – вона вимагає докорінної зміни сутності й змісту економічних наук щодо відображення ними екологічного імперативу, а також удосконалення природоохоронного законодавства¹⁹.

Синтетично-інтегративна природа екологічної економіки не обмежується евристичним синтезом лише економіки та екології; дуже важливими

¹⁸ Челиков М.Г. Интеграция науки. (Философский очерк). – Изд. 2. – М., 1981. – С. 164–177.

¹⁹ Туниця Ю.Ю. Екоэкономика і ринок: подолання суперечностей. – К., 2006. – С. 83.

є змістовні зв'язки цієї дисципліни з психологією, в першу чергу, із *соціальною психологією*. Останнім часом фахівці відзначають і зародження такої специфічної дисципліни, як *екологічна психологія*. І взагалі, беручи ширше, важливими для екологічної економіки є здобутки не тільки всіх соціальних наук, а й низки природничих і технічних дисциплін, різних розділів математики (наприклад, теорії ймовірностей або комбінаторики), загальної теорії систем, інформатики тощо. Інакше кажучи, евристичний потенціал екологічної економіки об'єктивно має бути найширшим (і відкритим для нарощування в часі), інакше важко розраховувати на ефективні результати розвитку цієї галузі знань.

Важливими кроками поступової екологізації суспільної свідомості стали формування соціальної екології та виникнення масових громадсько-політичних рухів за збереження і відновлення природного довкілля, а також зародження екологічної філософії (зокрема біоетики та екологічної етики), витоки якої можна бачити ще у першій половині ХХ століття у працях О.Леопольда.

Широка популяризація досягнень екологічної філософії, соціальної екології та споріднених з ними галузей знання, природно, сприяла і змінам у лоні традиційної економічної думки. Екологічна економіка зародилася в середині 1970-х років, особливо ж інтенсивно вона розвивається на початку ХХІ століття, коли екологічна доцільність виробництва має стати пріоритетною щодо суто економічних показників.

Для методологічної бази екологічної економіки характерним є продуктивне використання системного, структурного, функціонального, інформаційного, модельного, імовірнісного та інших загальнонаукових підходів²⁰. У більш широкому ракурсі важливою прикметою екологічної економіки є тісний зв'язок з усім загальнонауковим рівнем методології. Це, до речі, істотно характеризує й інші молоді дисципліни, які формувалися наприкінці ХХ століття.

Наочним проявом системного підходу є один із принципових висновків екологічної економіки: сьогодні не можна розглядати економічну та екологічну системи планети окремо одна від одної, необхідно бачити *єдину еколого-економічну систему*²¹. Природно, що економічна та екологічна підсистеми єдиної еколого-економічної системи пов'язані між собою низкою причинно-наслідкових взаємозв'язків; розвиток, стабілізація чи деградація кожної з цих підсистем неминуче впливають на іншу. Цілком очевидно, що ця концепція може розвиватися та сприйматися адекватно лише у широкому загальному контексті системного підходу (а він, у свою чергу, нерозривно поєднаний з усіма іншими загальнонауковими підходами сучасності). Нарешті, однією з найважливіших методологічних характеристик екологічної економіки є її найтісніший зв'язок з соціальною практикою. Практична сторона не однаковою мірою властива різним галузям науки, але є багато дисциплін, велика практична значущість яких не викликає сумніву. І екологічна економіка, безперечно, належить до їхнього

²⁰ Семенюк Э.П. Общенаучные категории и подходы к познанию. (Философский анализ). – Львов, 1978.

²¹ Туниця Ю.Ю. Екоэкономика і ринок: подолання суперечностей. – К., 2006. – С. 36–38.

числа: її метою є з'ясування того, яким чином можна подолати суперечність вимог екологічного імперативу з реаліями ринкової економіки.

4. Еволюція сучасної економіки і перспективи сталого розвитку

Потужний потік глобалізації світової економіки найчастіше веде до підтвердження сумнозвісної істини: багаті стають ще багатшими, а бідні – ще біднішими... Річ у тім, що невпинно поглиблюється прірва між високорозвиненими постіндустріальними країнами, де роль головного виробничого ресурсу відіграють інформація та знання ("information and knowledge economy"), та рештою регіонів світу²². Ця проблема безпосередньо пов'язана із комплексом екологічних негараздів на планеті, зокрема, з відчутним прискоренням глобального потепління та його погодно-кліматичними наслідками. Отже, в наші дні економічний розвиток світової спільноти поєднує в собі дуже різні площини та тенденції. Країни з найвищим рівнем життя (лідери світової економіки) заклопотані тим, щоб зберегти і посилити це лідерство попри всю напругу історичного моменту, держави ж "третього світу" та країни з перехідною економікою шукають своїх шляхів до кращого майбутнього. Але головне, що над усіма висить дамоклів меч екологічних проблем, і природа дедалі частіше нагадує людині, що ресурс часу дуже швидко вичерпується. Як складний і внутрішньо суперечливий процес екологізація економіки має чимало "підводних каменів" на своєму шляху. Іманентна суперечність полягає вже в тому, що тут необхідно вкладати кошти без розрахунку на швидкий економічний ефект. Але екологізація економіки має спричинити створення принципово нової економічної моделі, де мета, кінцевий результат пов'язані не тільки з отриманням прибутку, а критерієм ефективності виробничої діяльності постає максимізація інтегрального еколого-економічного ефекту.

До цього часу головним завданням економічної науки був пошук шляхів використання обмежених ресурсів (з максимальною віддачею на вкладені кошти) для задоволення необмежених потреб людини. Сьогодні для людства настає свого роду "піст": потреби необхідно обмежувати рамками доцільності, а ресурси докільля якісно поліпшувати і розширювати²³. Метою революційних перетворень у парадигмі господарювання людини на планеті має бути саме стабілізація розвитку світової спільноти і, тим самим, збереження цивілізації. Домогтися цього без екологізації економіки не вдасться ніколи. Принципи екологічної економіки мають запанувати в цілому світі, бо наша планета є єдиною глобальною еколого-економічною системою, існування якої забезпечується через *збалансоване природокористування* (де потреби людини обов'язково співвідносяться з можливостями природи) на національному та міжнародному рівнях²⁴.

За велінням сучасного екологічного імперативу соціальне регулювання ринку дедалі більше набуває форму екологізації економіки, при

²² Мунтян М.А., Урсул А.Д. Глобализация и устойчивое развитие. – М., 2003. – С. 139.

²³ Туниця Ю.Ю. Екоекономіка і ринок: подолання суперечностей. – К., 2006. – С. 20.

²⁴ Туниця Т.Ю. Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст. – К., 2006.

цьому виникають нові проблеми, які необхідно вирішувати. Зокрема, підтримка довкілля у належному стані потребує значних коштів, яких постійно бракує, і з часом, оскільки діє закон невідпинного зростання екологічних витрат суспільства²⁵, обсяги асигнувань мають тільки збільшуватись. Оптимальне ж розв'язання цієї суперечності не може бути стихійним, воно потребує великої напруги суспільства, цілеспрямованої інтеграції зусиль усієї світової спільноти.

Міжнародна економічна та політична практика нашого часу вже доводить, що багато держав світу (починаючи від найзаможніших) відверто не хочуть брати на себе тягар екологізації економіки. Перевага при цьому віддається іншим векторам економічної геополітики, іншим пріоритетам, але життя переконує: обійтися без рішучих кроків у цьому напрямі міжнародна спільнота не зможе. Таким кардинальним кроком могло б стати прийняття та впровадження у практику Екологічної Конституції Землі як основоположного та загального документа соціально-екологічного та економічного характеру, що мав би у світі найвищу юридичну силу²⁶. Потреби суспільства слід рішуче переглянути відповідно до ноосферної стратегії сталого розвитку. Соціальне регулювання світового ринку в екологічному ракурсі неминуче має стати важливим завданням людства. Екологізація економіки, незважаючи на всі її суперечності, проблеми та труднощі, повинна бути реально поставлена на порядок денний доби. Якщо зробити більш загальний висновок, то за великим рахунком сьогодні перед економічною наукою треба ставити завдання щодо створення нової життєспроможної екологічно орієнтованої економічної теорії (її можна назвати також еколого-економічною теорією). Відомо, що істинність будь-якої теорії перевіряється практикою. Тому зрозуміло, що від нової, екологізованої економічної теорії також вимагатиметься її емпірична перевірка достатньою кількістю фактів. Конкретних фактів об'єктивного взаємозв'язку та взаємозалежностей між економічною та екологічною системами накопичилося (принаймні за останні 50 років) уже більш ніж достатньо. Незважаючи на це, еколого-економічні наслідки сучасної виробничої діяльності серйозно не аналізує економічна наука і належним чином не обліковує статистика, час такої роботи давно назрів. Екологічний імператив має стати не лише органічною складовою економічної теорії, але й її безперечним пріоритетом.

²⁵ Туниця Ю.Ю. Закон зростання екологічних витрат суспільства // Економічна енциклопедія : у 3-х т. – К., 2000. – Т. 1. – С. 547.

²⁶ Див.: Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Ч. 1. – Львів, 2002 ; Туниця Ю. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади Вісник НАНУ. – 2005. – № 11. – С. 32–42.